

ORTAÇAĞDA EĞİTİM FELSEFESİ

Doç. Dr. Gülnihal Küken

Alfa Yayınları : 882

Dizi No : 012

ORTAÇAĞDA EĞİTİM FELSEFESİ

Doç. Dr. Gülnihal Küken

I. Baskı : Mart 2001

ISBN : 975-316-757-1

Yayınca ve Genel Yayın Yönetmeni : M. Faruk Bayrak

Yayın Yönetmeni : Dr. Cahit Akın

Yayın Koordinatörü ve Editör : Murat Uyrukulak

Kapak Tasarımı : Nevruz Kıran

Ofset Hazırlık : Hülya Fırat

Montaj, Baskı ve Cilt : Melisa Matbaacılık

Pazarlama ve Satış Müdürü : Vedat Bayrak

Satın Alma Müdürü : Ali Bayrak

Sevkiyat Sorumlusu : Ömer Kımıl

Copyright © 2001, ALFA Basım Yayım Dağıtım Ltd. Şti.

*Kitabın tüm yayın hakları ALFA Basım Yayım Dağıtım San. ve Tic. Ltd. Şti.'ye aittir.
Yayınevinden yazılı izin alınmadan kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz,
hiçbir şekilde kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.*

ALFA Basım Yayım Dağıtım Ltd. Şti.

Ticarethane Sk. No: 41/1 34410 Cağaloğlu, İstanbul
Tel : (212) 511 5303-513 8751-512 3046 Fax : (212) 519 3300
E-mail : alfabas@doruk.com.tr

ALFA/AKTÜEL KİTABEVİ

BURSA

Burç Sinema Pasajı No: 34 Altıparmak
Tel : (224) 223 60 16

MELİSA MATBAACILIK

Çiftehavuzlar:Yolu Acar Sanayi Sitesi
No: 8 Bayrampaşa-İstanbul
Tel/Fax : (212) 501 97 57

Ortaçağ'dan Aydınlıklara...

İÇİNDEKİLER

Önsöz	
Giriş	

1. BÖLÜM

ESKİ ÇAĞDAN ORTAÇAĞA DOĞU'DAN BATI'YA KÜLTÜR AKTARIMI	3
ORTAÇAĞ DOĞU KÜLTÜR DİLLERİ	8
Süryanca	8
Arapça	10
Türkçe	17

2. BÖLÜM

ORTAÇAĞ DOĞU VE BATI EĞİTİM MERKEZLERİ	23
A- ORTAÇAĞ DOĞU EĞİTİM MERKEZLERİ	23
İskenderiye Medresesi	23
a) Philon (m.ö. 40 - m.s. 40)	25
b) Kleman (Clement d'Aleksandrie) (145-215)	25
c) Ammonius Saccas (ö. 243)	26
ç) Plotinus (203-270)	26
d) Porphyrios (233-304)	27
e) Proclous (411-485)	28
f) Yuhanna Filobon (Yahya en-Nahvi) (ö. VI. y.y.)	28

g) Stephanos (İstafan) (ö. VI. y.y.)	28
h) Sergios Cassius (Resülayn'l Sergios) (ö. 536)	29
ı) Theon (335?-?)	29
i) İskenderiyeli Hypatia (ö. 415)	30
Antakya Medresesi	33
Urfa (Harran) Medresesi	34
Sabit bin Kurre (826-901)	36
Nusaybin Medresesi	36
Cündiřapur Medresesi	37
a) Curcis b. Bahteyřu (ö. 769)	37
b) Bahteyřu b. Curcis es- Sabık (ö. 801)	37
c) Cebrail b. Bahteyřu es- Sabık (ö. yaklaşık 830)	38
d) Bahteyřu b. Cebrail es-Sabık (ö. 870)	38
e) Yuhanna b. Masuye (Mesua) (ö. 857)	38
Bağdad Medresesi (Beyt'ül-Hikme)	38
B- ORTAÇAĞ BATI EĞİTİM MERKEZLERİ	45
1.1.1. Tuleytula (Toledo) Okulu	47
1.1.2. Kurtuba (Cordova) Okulu	50
1.1.3. Palermo Okulu	51
1.1.4. Paris Okulu	53
1.1.5. Napoli Okulu	56
1.1.6. Bolonya ve Padua Okulları	57

3. BÖLÜM

ORTAÇAĞ BATI (AVRUPA) DÜŞÜNÇESİNİ BELİRLEYEN ÖĞRETİLER	63
Gnostisizm	64
Stoa Öğretisi	68
Ortaçağ Doğa Anlayışı	72
Batı Ortaçağ Eğitim Anlayışına Genel Bir Bakış	75
Erken Ortaçağ Eğitimcileri	82
Boece (480'e doğru- 524)	82
Cassiodore (480'e doğru- 573)	83
Isidore de Sevilla (Sevilla'lı Isidore) (560'a doğru- 636)	83
Béde (673'e doğru- 735)	83
Karolenj Rönesansı	83
Fransisken Tarikatı	86
Dominiken Tarikatı	86
Ortaçağ Batı İnsanının Genel Yaşam Anlayışı	88

Atasözleri-Özlü Sözler	.88
Ortaçağda Toplumsal Tabakalaşma	.89
Cehaletin Inanca Yansıması; Dogmatizm	.91

4. BÖLÜM

ORTAÇAĞ DOĞU (YAKIN VE ORTA DOĞU ASYA) DÜŞÜNCESİ	.95
Islam Ortaçağ Medeniyet/Siyasal Durum	.100
Sosyal ve Ekonomik Durum	.101
Islam Dünyasının Düşünce Geleneği	.105
Islam Dünyasında Şiir Geleneği	.107
Hellenizm Kültürünün Islam Dünyasında Yayılması	.110
Türklerin Ortaçağ Islam Dünyasındaki Siyasal Durumu	.110
Türklerin Himaye Ettiği Düşünürler	.112
Türk Uyruklu Düşünür ve Filozoflar	.113
Türklerin Ortaçağ Eğitim ve Kültür Dünyasına Katkıları	.114
Tıp	.115
Astronomi	.117
Matematik	.118
Kimya	.119
Dede Korkut Destanı	.119
Dede Korkut Destanlarında Eğitim Anlayışı	.122

5. BÖLÜM

ORTAÇAĞ FILOZOFLARI VE EĞİTİM ANLAYIŞLARI	.129
PLOTINUS (203-269)	.129
AURELIUS AUGUSTINUS (354-430)	.135
ANICIUS MANLIUS BOETHIUS (480-525)	.162
IOANNES SCOTUS ERIGENA (800/815-870/877)	.168
IBN EL-MUKAFFA (723?-759?)	.174
ŞAIR BEŞŞAR BIN BURD (?-783)	.176
IBN EL-RAVENDİ (ö. 910)	.179
EBU'L-ALÂ EL-MA'ARRİ (973-1057)	.182
YAHYA İBN CABIRUL (ö. 1058)	.194
MEŞŞAÎ FELSEFESİ	.196
EL-KINDÎ (ö. 866 veya 875?)	.201
NATÜRALİST AKİM (: TABİAT FELSEFESİ)	.216
EBUBEKİR ZEKERİYYA ER RAZİ (ö. 925)	.218

x

FARABÎ (870-950)	233
İHVAN'İ SAFA (TEMİZLİK KARDEŞLERİ (Onuncu Yüzyıl)	263
YUSUF HAS HACİB (1018-?)	276
EDİB AHMED (Onikinci Yüzyıl)	284
İBN MISKEVEYH (936-1030)	286
İBN SİNA (980-1037)	297
BİRÜNİ (973-1051)	321
GAZZALİ (1058-1111)	333
ÖMER HAYYAM (ö. 1131)	378
ANSELMUS (1033-1109)	383
İBN BACCE (?-1138)	389
PETRUS ABELARDUS (1079-1142)	405
İBN TUFEYL (1106-1186)	420
İŞRAKÎ FELSEFESİ	448
SÜHREVERDİ EL-MAKTUL (1155-1191)	451
İBN RÜŞD (1126-1198)	468
İBN MEYNUN (:MAIMONDES) (1135-1204)	485
SAINT ANTUAN (1119-1231)	490
İBN'ÜL-ARABİ (1165-1240)	493
SADREDDİN KONEVİ (1209 veya 1210-1274)	506
MEVLANA (1207-1273)	517
SADÎ (1213?-1292)	535
YUNUS EMRE (1240-1320-1321)	545
ALBERTUS MAGNUS (1193-1280)	548
SAINT THOMAS AQUINAS (1225-1274)	554
SİGER DE BRABANT (1235-1281 veya 1284)	564
BOETHİUS OF DACIA (XIII. y.y.)	569
BONAVENTURA (1217-1274)	572
ROGER BACON (1210/1214-1294)	578
İONNES DUNS SCOTUS (1266/1274-1308)	587
DANTE ALIGHIERI (1265-1321)	592
GUILLELMUS DE OCKHAM (1300-1349/1350)	606
İBN HALDUN (1332-1406)	612
Kaynakça	625

ÖNSÖZ

Felsefenin tarihi aynı zamanda bir eğitim tarihidir. Tüm bilimlere kaynaklık eden felsefe doğal olarak eğitimin de kaynağıdır. Çok yakın bir biçimde günlük lisan da giren felsefe insanı yücelten erdemin de temelini oluşturan bir etkinliktir. Felsefe evreni anlamamanın ve dönüştürmenin, eğitim ile birlikte temel aracıdır. Felsefenin kimi zihniyetlerce eğitim kurumlarından dışlanıyor olması da bir tür (!) felsefedir. Toplumsal gelişimi reel temellere oturtup sağlıklı çıkarsamalarda bulunmadan toplumu geliştirmek sözkonusu olamaz. İnsanlık tarihinde bu gereksinimin felsefe ve eğitimden yoksun karşılanabileceğine dair hiçbir örnek yoktur. Gelişen bir varlık olan insan; eğitimden ve eğitimin kaynağı ile politikasını oluşturan felsefeden ayrı düşünülemez.

Unutulmaması gereken en önemli noktalardan biri de düşünce ve felsefe tarihinin birbirinden ayrılmaz bir bütünlük oluşturduğudur. 'Zaman' dediğimiz kavram nasıl ayrılmaz-bitişik bir süreç ise aynı şekilde felsefe ve eğitim tarihi de en eski çağlardan günümüze kesintisizce süregelmektedir. Bu bağlamda dikkate aldığımızda tarihin herhangi bir devrinde Doğulusuyla -Batılısıyla bütün düşünce ve ilim hayatının-kısaca felsefenin- bir ayrılmaz bütünlük arzettiği görülecektir. Ancak günümüz akademik çevrelerinde dahi 'Felsefe Tarihi' başlıklı herhangi değerli bir çalışmada sadece Batılı filozoflardan bahsedilip, bunun yanında bu Batılı filozoflarla aynı devirlerde yaşamış, hattâ örneğin Ortaçağ Batı düşünürlerine kaynaklık ederek Batı Rönesansını hazırlamış Doğulu filozofların adlarına rastlamak (nasıl bir zihniyet gereği ise?) mümkün değildir. Oysa çoğu Ortaçağ filozofunun eserleri okunup incelendiğinde Doğulu Gazzâli, İbn Rüşd ve Türk Farabî, İbn Si-

na gibi filozofların isimlerine ve bu büyük düşünürlerden yapılan alıntılara rastlamamak mümkün değildir. Batılı ve Doğulu filozofların dinsel inançlarının farklı olması ancak teolojik anlamda bir farklılığı gerektirse de insan düşüncesinin en yüce ürünü olan felsefenin sorgulayıcı ve eleştirel bağlamda bir evrenselliği vardır.

Anılan bağlamdaki eksikliklerin giderilmesi amacıyla bu çalışmada Ortaçağın Batılı ve Doğulu filozoflarının düşünce ve eğitim anlayışlarını-kronolojik sıralamayı mümkün olduğu kadar gözeterek-birarada vermeye çalıştık.

Başlangıç olarak bir tür deneme niteliğinde bulunan bu çalışmamız belki kaçınılabileceğimiz nedenlere dayalı noksanlıkları da zorunlu olarak beraberinde sürüklemiştir. Bütün iyi niyet ve yıllarca süren sabırlı çalışmalarımıza rağmen eksikliklerimizin hoş görülmesi ümidini taşımakla birlikte, sorumluluğumuz gereği varolan olumsuzlukların sonraki baskılarda giderilmesine çalışacağız. Şüphe yok ki olumlu-olumsuz her eleştiri bu çalışmayı olduğu kadar, felsefe ve eğitim tarihimizi de geliştirecektir. Bu çalışma yeni bir yol açmıştır ve genç nesillerin daha iyilerini başaracaklarına şüphemiz yoktur.

Bu kitabın baskısının her aşamasında titiz, gayretli ve sabırlı çalışmalarından dolayı Alfa Yayınevi'nin bütün değerli mensuplarına sonsuz teşekkürlerimle...

Gülnehal KÜKEN
Moda, Şubat-2001

GİRİŞ

Felsefe kelime anlamı itibariyle 'bilgelik sevgisidir'; insana bilgiyi sevmeyi ve bunu yaşantısına geçirmeyi öğretir. Eğitim ise insana; öğrendikleri arasında bağlantı kurup bunları yaşamında uygulama becerisini kazandırır. Hem felsefenin hem de eğitimin ortak amaçları olan bilinenler üzerinde düşünme ve onları eleştiri süzgecinden geçirme; insanı birey olarak özgür kaldığı gibi aynı zamanda düşünce ufkunun ve bakış açısının da genişlemesine olanak sağlar. Düşünce ufku genişleyen insan, zorunlu olarak çok değişik bilgi kaynaklarından beslenmiş olduğundan, değişik fikirler arasında herhangi birine takılıp kalmayacak ve gelişmesini sürdürmeye devam edecektir. Aslında her felsefi ekol ve düşünce biçimi kendisine uygun insan yetiştirip eğitmek ister. Bu bağlamda gelişimleri çerçevesinde idealizm, realizm, pragmatizm, varoluşçuluk, materyalizm ve pozitivistimin eğitimden maksatları farklı olmuştur. Ancak günümüzün globalleşen dünyasında artık değişik 'izm'ler arasındaki uçurumlar da gittikçe kapanmakta ve çağdaş eğitim sistemi çerçevesinde eğitilen insan, farklı görüşleri kendisine yaraşır şekilde birleştirmeyi başarabilmektedir.

Felsefe gerçeğe yaklaşmaya çalışır; etik, estetik ve bunlara bağımlı olarak eğitim alanlarında doğrunun, iyinin, güzelin meydana çıkması için çözümler arar. Bu çözüm arayışı -en doğru, en iyi, en güzeli bulmak için- insanlık tarihi boyunca devam edecek bir süreçtir. Bu bakımdan felsefe eğitiminde yerleşmiş otorite ve kalıplar **daima sorgulanacaktır**. Bu sorgulama işlevi felsefenin ve felsefe eğitiminin görevidir. Bu bakımdan eğitilecek insan, eğitim süreci içerisinde felsefenin eğitim ve kuşatıcılığının kapsamında yönlendirilmelidir. Kişi pasif bilgi alıcı konumundan

xiv

çıkarılıp, bilinenler üzerinde düşünmeye, problemleri ortaya çıkarıp onları çözmeye teşvik edilmelidir. Eğitim felsefesinin önemi, eğitimi yalnız bir teknik olarak ele alan pedagojiden, ruhsal açıdan araştıran psikolojiden ve toplum içindeki konumunu araştıran eğitim sosyolojisinden farklı olarak insanı evrim içerisinde düşünmesi ve bu bilimlerin verilerinden de faydalanarak, onlarla temas halinde olduğu halde bu bilimlerin birbirleriyle ilişkileri üzerinde de düşünmesidir. Eğitim felsefesi evren içerisindeki insanı, yarattığı bütün değerlerle birlikte ele alır ve onu daha ilerilere yükseltmeye çalışır. Felsefenin ve eğitimin birbirlerinden ayrılmaz bir bütün olduklarının en büyük göstergesi gerçeğin çeşitliliğine uygun, değişen şartlara cevap veren insan yetiştirmektir. Böyle bir eğitimde doğrulara saplanıp kalan dogmatik kafalara yer yoktur; çünkü saplanılıp kalınan yerden ileriye gitmek, yükselip gelişmek mümkün değildir. Dogmatik düşünceler kutuplaşmayı doğurur. Bu kutuplaşma bölünmeyi ve savaşı getirir. Eğitim felsefesi insan bilgisinin gelişip ilerlemesine yardım edecek ve insanı donmuş fikir kalıplarına esir olmaktan kurtaracaktır. Felsefe ve eğitim ancak bu sayede çokluk ve çeşitliliği birlik içerisinde kucaklayarak insanlara birlik, bereberlik, hoşgörü ve mutluluk yolunu açacaktır.

Felsefe ve eğitimin görevi insanı iyi'nin bilgisine ulaştırmaya çalışırken aynı zamanda onu toplum içinde iyi ve faydalı, erdemli bir birey olarak yetiştirmektir. İçeriği ne olursa olsun, eğitimin konusu genel anlamıyla insandır ve eğitim felsefesi de doğal olarak insan sorununu ele alacak, onun üzerine eğilecektir. Ekonomik, sosyal, kültürel tüm faaliyetlerin hedefi insandır, insanın mutluluğudur. Bu hedef özellikle eğitim olgusu açısından çok daha net bir şekilde görülmektedir.

Eğitim felsefesi olarak bir disiplinden söz ediyorsak bu disiplinin eğitime ilişkin diğer bilimlerden farklı yaklaşımının olması gerekir. Konusu insan olan eğitim felsefesi; insanın ulaşmak istediği bütün iyi hedefleri gerçekleştirmenin yollarını arayan bir sistemdir. Ancak bu hedefler her toplum ve kültürde farklıdır ve çoğu zaman birbirleri ile olan ilişkilerinde karmaşık ve girift bir şekilde karşımıza çıkarlar. Herşeyin baş döndürücü şekilde değiştiği çağımız dünyasında artık insanın insana yaklaşımı da tek yönlü hedefleri de değişmektedir. Artık idealizm, realizm, pragmatizm üçlüsünün günümüz eğitim felsefesinde eski görkemliliğini sürdürdüğünü söyleyemeyiz. Yeni yaklaşımlar; yeni kavramlar, yeni ve çoğu zaman birbirlerine yakın olan hedefler doğurmuştur. "Marksizm ve varoluşçuluk akımlarına, inanç sistemleri ile değişik düşünürlerin yaklaşımları, eğitim felsefesinde yeni çığırar ortaya koyma yeteneğini göstermektedir. Bu bağlamda eğitim felsefesinin fonksiyonu; bu ilişkiler zincirinin her halkasını yakalamak, bütün içerisindeki işlevini saptayarak anlamlandırmaya çalışmak olacaktır."¹

1. Bilhan, Saffet, Eğitim Felsefesi, c. 1/s. 34. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları, No: 161, Ankara: 1991.

Elde edilen her sonuçtan hareketle, tekrar tekrar yepyeni yaratıcılıklara yönelme imkânı ancak bu sayede mümkün olur. Eğitimle ilgili sorunlar felsefenin ortaya çıkmasıyla birlikte daima felsefenin bağrında yer almıştır. Eğitim düşünsel olarak tasarlananın yaşama aktarılmasıdır. Bu bakımdan filozoflar eğitimi kuram düzeyinde ele alırken uygulanabilirliğini de gözönüne almak durumunda kalmışlardır; zira eğitim bir kuram ve uygulamalar bütünlüğüdür. Öğrenme; eğitim ve felsefeden farklıdır. Öğrendikleri arasında bağlantılar kuran, onları eleştiri süzgecinde geçirerek yaşantısında uygulayan insan, eğitim felsefesinin amacına göre yetiştirilmiş insandır.

Eğitim felsefesi doğal olarak çeşitli filozofların ya da düşünürlerin eğitim anlayışlarını ortaya koyarken, bu anlayışları vareden toplumların eğitimle ilgili bakış açılarını da yansıtır. Bilinebildiği ölçüde eğitim ve öğretimle ilgili uygulamaların ve görüşlerin tarihi aynı zamanda bir felsefe tarihidir. Çağdaş eğitim sisteminde daha iyilere ulaşmak için bu alanda geçmişin iyi bir değerlendirilmesinin yapılması gerekmektedir. Ancak bugünün yaşam koşulları dünün yaşam koşullarına hiç benzemediği için bu durumda belki her alanda olduğundan çok, eğitim alanında dünün özel bir bakışla incelenmesi lüzumu vardır. Nasıl felsefe diğer bütün bilimlerle etkileşim içinde olmak zorundaysa aynı zamanda eğitim de diğer bilimlerle tam bir etkileşim içinde bulunduğu ölçüde gelişecektir. Eğitim felsefesi tarihi süreç içinde incelendiğinde bize geçmişin deneyimlerini öğretecektir. Eğitimin günümüze gelinceye kadar hangi koşullarda yapıldığını ve hangi özellikleri gösterdiğini bilmek; bize günümüz şartlarını değerlendirmekte yardımcı olacağı gibi, geleceği daha iyi kurgulamamızın da temelini oluşturacaktır. Bütün bilimlerin tarihini incelemek önemlidir; eğitim felsefesinin tarihini incelemek ise hepsinden daha önemli olmak durumundadır. Dünün eğitim sorunları, bugünün eğitim sorunlarını çözmekte bize mutlak surette bir bakış genişliği kazandıracaktır. Böyle bir bakış genişliği kazandıktan sonra, çağdaş eğitim sorunlarını bir bütünsellik içinde ele almakla elbette daha sağlam ve tutarlı görüşlere ulaşma şansı yaratmış oluruz. Eğitim bir kuramlar ve uygulamalar dizgesiyse, kuramların kökleri; eğitim felsefesinin tarihindedir. Eğitim felsefesi; kuram dışında tarihsiz bir gündelik uygulamalı bilgiler toplamı olmaktan kendini koruduğu ölçüde yararlı olacaktır. Aslında eğitimin özgün bir kurum olarak ortaya çıkışı gündelik uygulamalar ve gereksinimler karşısında insanın belli bir bağımsızlık kazanmasıyla mümkün olmuştur. Uygarlık eğitimle başlamış ve eğitimle varolmuştur. İnsanın toplumsal etkinlikleri herşeyden önce eğitimle koşullanmıştır.

İnsanlığın ilksel olgusu olan eğitim aynı zamanda insan olmaya geçişin de başlangıcıdır. Bir başka ifadeyle söylersek insan olmanın birinci koşulu eğitilmiş olmaktır. Esasen, insanlığın en büyük zaferini tarih boyunca yarattığı kültür olarak kabul edebiliriz. Felsefenin görevlerinden biri de kültür üzerinde düşünmek, kül-

türü yaratmak olduğuna göre, bir kültür içerisinde doğan insanı yetiştirmek; yani onu eğitmek de felsefenin vazifesidir. İnsanlık tarihini bütün bilimlerin kaynağı olan felsefenin eğitim tarihi olarak nitelendirmek hiç de abartılı bir yaklaşım değildir. Eğitim ve felsefeyi birbirinden ayırmak mümkün değildir. Her ne kadar eğitim felsefesi; epistemoloji, estetik vb. felsefesi gibi doğrudan doğruya felsefenin içinde bir alan olarak kabul edilmeyip din felsefesi, siyaset felsefesi gibi felsefenin bir yan alanı olarak kabul edilmekle, sadece eğitim fakültelerinde okutulsa da böyle bir dersin, felsefe eğitiminin içinde doğrudan yer alması herşeyden önce bu iki kavramın (felsefe ve eğitim) birbirlerine sıkı sıkıya bağlı olmasından gereklidir. Eğitim felsefesi görüldüğü üzere 'eğitim' ve 'felsefe' olmak üzere iki kavramdan oluşmuştur ve "bu disiplin iki kavram arasında ortaklık"² meydana getirmektedir. Bu bakımdan eğitimde yerleşmiş kalıp ve kurallar üzerinde düşünmek, onları yeniden sorgulamak, çağdaş bir eğitim için zorunludur. Hilmi Ziya Ülken'in ifade ettiği şekilde; "Eğitim felsefesi bütün felsefeler gibi ortak duyunun ve ilmin verilerine dayanacak, fakat onları aşan hür bir düşünce ile; yani kendi diyalektiği ile gelişecektir... Dar kafalı bilgi adamları felsefenin lüzumsuzluğuna hükmederken nasıl oturdukları dalı kesiyorlarsa, eğitimle ilgili pek çok ihtisas bilgisi arasında gerçek bağı kurmak için zorunlu olan bir eğitim felsefesini inkar edenler de aynı suretle oturdukları dalı kesmektedirler."³

2. Turgut, İhsan, Eğitim Üzerine Felsefi Bir Deneme, Önsöz, s. 1, Bilgehan Matbaası, İzmir, 1991, Üçüncü Baskı.

3. Ülken, H. Ziya, Eğitim Felsefesi, s. 5, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1967.

1

BÖLÜM

ESKİ ÇAĞDAN ORTAÇAĞA DOĞU'DAN BATI'YA KÜLTÜR AKTARIMI

Bir Latin atasözü vardır; <<ex Oriente Lux>> (Güneş Doğu'dan doğar). Bilinen insanlık tarihi gelişimini Doğu'dan Batı'ya doğru kesintisiz olarak sürdürmüştür. Eğitim ve felsefe tarihi eskiçağlardan zamanımıza kadar uzanan bir bütünlük arzeder. Her düşünce akımında kendinden önceki akımların izlerini görmek nasıl mümkünse kendinden sonrakilere olan etkilerini de görmek o kadar doğaldır. Eskilerden miras olarak kalan kültür, yeni gelişmeler, yeni keşifler ve yeni inanç sistemleri ile yoğrulup zenginleştirilerek sonraki nesillere aktarılır ve bu aynı şekilde devam eden bir süreklilik arzeder. İşte bu süreklilik ve gelişme olmasaydı, bugün içinde bulunduğumuz kültür ve medeniyet düzeyinin İlkçağdaki medeniyetlerle aynı seviyede kalmış olması gerekirdi. İnsanlık tarihi şüphesiz ki aynıdır. Birbirinden tamamen habersiz medeniyet ve kültürler düşünülemez. Görünüşte kendi içlerine en çok kapalı sayılacak toplumlar bile diğer toplumlarla olan ilişkileri sayesinde kendi kültür tarihlerini geliştirmişlerdir. J. Ruska'nın da işaret ettiği üzere, "... Olayların gerisine gitmeden ve sadece yüzeysel bir değerlendirmeye yorumlandığında, Doğu'nun Avrupa bilim ve tekniğini alıp kabul ettiği, Batı'nın ise sadece veren ve verim artıran bir konumda olduğu sanılabirirse de aslında bu, büyük bir yanılgıdır. İnsanlığın bilim tarihi bunun çok daha farklı bir şekilde olduğunu göstermektedir..."¹ Avrupalıların felsefe ve düşünce tarihini sadece büyük bir hayranlıkla bağlı oldukları Eskiçağ Grek felsefesine ve kültürüne bağlamaları,

1. Ruska, J., *Alchemy in Islâm*, (Islamic Culture, 1937, V,XI. no. 1)

onlardan önceki Çin, Hint, Mezopotamya ve Mısır gibi büyük medeniyetleri, Batı Anadolu'da içiçe yaşadıkları Lidyalı, Frigyalı vb. kavimleri gözardı etmekten ileri gelmektedir. Nitekim Oswald Spengler'in de belirttiği gibi: "... Medeniyet ve düşünce tarihini tek bir ulusa bağlamak mümkün mü? Hellenler, Dorlar veya İspartalılar, Keltler, Galyalılar, Romalılar bir halk mıydı? Latinler de ne idi ki? İtalyan halkı arasında yayılmış yaklaşık 400 Etrüsk isminin varlığı nedir?... Ve Amerikalı, İsviçreli, Yahudi kelimelerindeki halk kavramı nasıldır? Kan, dil, inanç, devlet ve ülke... Bunlardan başka halk teşekkülünün sınırları nedir?..."² Yine Spengler'in belirttiği üzere: "... Tarihsel zorunluluktan doğan bir düşünce yalnızca kelimenin dar anlamında onu yaratan insanın malı sayılabilir. Oysa aslında o düşünce tüm bir çağa aittir. Bilinçsiz olarak herkesin düşünce dünyasını etkiler, -tesadüfi ve özel bir tavır- (zaten bu nitelikleri taşımayan bir felsefe düşünelemez); tüm zayıflık ve değerli yanlarıyla bireyin kaderi ve mutluluğudur..."³ Bunun farkına varıp, Antik Yunan filozoflarının, kendilerinden önceki düşünce akımlarından hangi ölçüde faydalandıklarını göstermeye çalışan felsefe tarihçileri de olmuştur. Bunlardan birkaç tanesini belirtecek olursak, şu isimleri ve eserlerini sayabiliriz: Roeth isimli araştırmacı, 'Geschichte Unserer Abendlaendischen Philosophie' (Batı Felsefemizin Tarihi) adlı iki ciltlik eseriyle (1846-1858); ve Gladisch isimli araştırmacı, Almanca makaleler halinde 'Pitagoras ve Çinliler' (1841), 'Eleahlar ve Hintliler' (1844), 'Empedokles ve Mısırlılar' (1858), 'Heraklitos ve Zerdüş' (1859), 'Anaksagoras ve Mısırlılar' (1864)⁴ adlı eserleriyle Grek Efsanesini yıkmaya başlamışlardır. Bu tür karşılaştırmalı çalışmalarla aynı devirlerde yaşayan Buddha ile Efsanevi Pythagoras'ın (m.ö. 570-494?) aynı kişiler olabileceği de ileri sürülmüştür.⁵ Platon'un (m.ö. 427-347) meşhur 'idealar teorisinin' bile kendisinden çok daha önceleri yaşayan şair Epikharmos (m.ö. VI. asır) tarafından ortaya atıldığı belirtilmiştir.⁶ Görülüyor ki düşünce tarihinin en dip ve kuytu köşelerine doğru inildikçe, ilk veya başlangıç sayılan safhaların da 'ilk' olmadığı ve onların da dayandığı daha eski kültürler bulunduğu anlaşılmaktadır. İşte bu kültür etkileşimi ve aktarımı sayesinde bilim ve düşünce tarihi birçok ulusun katkılarıyla günümüze kadar gelişmesini sürdürmüştür.

Batılıların modern bilim ve kültür tarihini Grek ve Romalılara; yani Latin kültürüne bağlamaları bir gelenek halini almış olsa dahi, Latinlere de kaynaklık eden Grekler, kendi ilimlerini Mısır ve Babillilerin erken başlayan medeniyetleriyle

2. Spengler, O., *Der Untergang des Abendlandes*, c. 11, s. 199, *Gestalt und Wirklichkeit*, Berlin, 1931.

3. Spengler, a.g.e. c. 1, önsöz, X, München, 1931.

4. Vorlaender, K., *Felsefe Tarihi*, 1/18 (terc. M. İzzet), İstanbul, 1927.

5. Laertius, D., *Vie et Sentences des Philosophes Illustres*, 1/167-168, Ed. Garnier-Flanimarion, Paris, 1965); bkz. N. Keklik, *Felsefe* (1978), s. 222-223.

6. Weber, A., *Felsefe Tarihi*, s. 21/dn. 2 (terc. H. V. Eralp), İstanbul, 1949.

olan ilişkilerine borçludurlar. Biz her ne kadar ilim tarihimizi ilk yazılı eserlere bağlıyorsak da aslında kültür önemli bir gelişmeye ulaştığında başlamış sayılabilir. Nitekim biz, en eski kültürleri, Indus Vadisi'nde elimizde yazılı belgeler bulunmasa dahi izlerini Mohenjo-Daro ve Harappa'da bırakan kültürlerle bağlayacak sebepler bulabiliriz. Bilindiği üzere prehistorik Avrupada ve Doğu Pasifik adalarında yazıya geçirme bilinmediğinden dolayı elimize geçmemiş, bizim anlayışımızın dışında kalmış, şaşırtıcı çalışmalar yapılmıştır. Indus Vadisindeki antik kültür m.ö. ikinci binde Indo-Aryan kabilelerinin istilasıyla sona erdi. Bu kültürlerin birbirleriyle karşılaşmalarından sonra değişmeler m.ö. altıncı yüzyılda başladı. Mahavira, Kuzey Doğu Hindistanda yaklaşık m.ö. 557 yıllarında Magadha (South Bihar, Güney Bihar)'da Jaina dinini bulduğunda ve birkaç yıl sonra Gautama Buddha (ölümü m.ö. 450 veya biraz daha geç), Güney-Batı Ganj sahasında başka bir dini sistem düşündü.⁷

İsa'dan önce (m.ö. 558-530'da) Pers Kralı Cyrus, Kuzey-Batı Hindistanda Kabul Vadisinin bir kısmını zaptetti ve bu olay Hindistan'ın Batıya açılmasının nedeni oldu. Pers Kralı Darius I'in komutası altında Grek coğrafyacısı Hecataeus Hindistan'ı ziyaret etti ve Darius Hindistan Vadisini zaptetti. Yaklaşık m.ö. 415-397 yıllarında Grek fizikçisi Ctesias, Pers Kralı Mnemon Artaxerxes'in maiyetindeydi ve dönüşünde Indus Vadisinin kendine özgü değişik bilgilerini getirdi. m.ö. 327-326'da Makedonya Kralı Büyük Iskender Hindistanı istila etti ve 323 tarihinde ölümünde Grek göçmenleri Bactria ve Parthia'da bıraktı. Iskender'in istilasını takibeden karışıklıklardan sonra yeni bir düzen kuruldu ve m.ö. 321'de Maurya Hanedanlığı Kuzey Hindistan üzerinde hakim oldu. Hanedanlığın ilk kralı Chandragupta idi. İkinci başarılı Kral Asoka idi ve m.ö. 274'de tahta geçti. Asoka Budist dini yandaşıydı. Onun amacı bu dinde Pataliputra (Patna)'da m.ö. 253 civarında bir konsil bırakarak buna başkanlık etmek ve dünya çapında bir misyonerliği deruhte etmekte. Budizmi yaymak için Budist öğretiyi içeren kayadan kitabeleri ve üzeri yazılmış sütunları, eski Pers krallarının emirlerini yollara bu şekilde ilan etmesinden esinlenerek diktirdi. Bu yazıtlar Karoshti'e Aramaik yazısının bir çeşidiyle m.ö. IV. ve V. yüzyıllardan kalmak üzere Pencap'ta bulunmuştur. Indus ve Jumna arasında pekçok Budist manastırı bulundu ve oralarda mutlaka binlerce Budist rahibi vardı. Bugün matematikte kullandığımız sayıları (numaraları) ilk defa Asoka'nın bu yazıtlarında buluyoruz. Bundan önce her adet (değer) bir kelime olarak veya Grek geleneğine göre alfabenin bir harfi ile belirtiliyordu. Hintlilerin bu sayıları evvelce de kullandıklarından şüphe edilmemekle beraber, en erken Asoka'nın yazıtlarından başka bir yerde görülmemiştir. Bu Hint sayı (numara) sisteminin en büyük önemi anlamlarının pozisyonlarına bağlı olmalarından kaynak-

7. O'Leary, Arabic Transmission of Science, (Islamic Culture, 1957, vol.XXXI, s. 201-202).